

TÜRKİYE’DE ÇOCUK KORUMA SİSTEMİ VE KORUYUCU AİLE UYGULAMALARI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

An Evaluation on Child Protection System and Foster Family Practices in Turkey

Kasım KARATAŞ*

*Doç. Dr., Sosyal Hizmet Uzmanı-Hukukçu, Hacettepe Üniversitesi İ.İ.B.F. Sosyal Hizmet Bölümü

ÖZET

Zamanla küçülen, zayıflayan ve parçalanayan ailenin tek başına çocuğu koruyamadığı anlaşılmıştır. Sosyal devlet, çocuğun korunması konusunda kamunun rolünün daha iyi anlaşılmasını sağlamıştır. Ailesi yanında korunamayan çocuk için alternatif bakım türleri devreye sokulmalıdır. Alternatif bakım türleri arasında da önceliğin yine “aile yanında bakım” türlerinde olması gerekir. Koruyucu aile bakımını, çocuk koruma sistemi içinde önemli bir yer tutmaktadır. Birleşmiş

Milletler Çocuk Haklarına Dair Sözleşme, Türkiye’de çocuk koruma sisteminin ve koruyucu aile uygulamalarının en önemli uluslararası yasal dayanaklarından biridir. Bu konudaki, ulusal düzenlemeler arasında ise Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, Türk Medeni Kanunu, 2828 Sayılı Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu Kanunu önemli bir yer tutmaktadır. Türkiye’de kapsamlı, bütünlüklü, tutarlı bir çocuk koruma politikasının var olduğunu söylemek zordur. Ek olarak bu alana ayrılan bütçe olanaklarının yetersizliği, uygulamalarda ve denetimlerde “iyi yönetim” ilkelerine aykırılıklar temel sorunlar arasında sayılabilir. Türkiye’de koruyucu aile uygulamalarının geliştirilebilmesi için yeterli tanıtımı yapılmalı, ilgili yasal düzenlemelerin uygulama güçlükleri ve eksiklikleri belirlenmeli ve giderilmeli, profesyonel bir anlayışla ele alınmalı, ilgili meslek elemanları ek eğitimlerle güçlendirilmeli, koruyucu aileye yapılan ödemeler teşvik edici olmalı, aileler eğitilmeli ve denetlenmelidir. Son olarak Türkiye’de kendi öz ailesi yanında bakımı sağlanmadığı için bir akrabası yanında bakılıp korunan (geleneksel koruyucu aile); buna karşılık haklarında korunma kararı bulunmayan, kamunun herhangi bir şekilde ilgi alanında olmayan çok sayıda çocuk bulunmaktadır. Bu çocukların da bakımı ve korunması kamunun ilgi alanında olmalı, kayıt altına alınmalı, denetlenmeli ve aileye ve çocuğa, gereksinimi olan her türlü destek sağlanmalıdır.

Anahtar Sözcükler: çocuk koruma sistemi, yasal düzenlemeler, çocuk koruma politikası, alternatif bakım, koruyucu aile bakımı, enformel aile bakımı

ABSTRACT

In the course of time, it has been realized that the waning, weakening and decomposing family can not protect the child on its own. The social state has made the role of the public in child protection more clearly understood. In this context, new alternative

care types should be introduced for the children who can not be protected in the family. Foster family care has an important place in the child protection system. United Nations Convention on the Rights of the Child constitutes a part of the most fundamental international legal basis of the child protection system and foster family practice in Turkey. Furthermore, Turkish Republic Constitution, Turkish Civil Law, Social Services and Child Protection Law No: 2828 have a considerable place among the national legal arrangements. It is hard to say that there is an extensive, integral, and consistent child protection policy in Turkey. Moreover, lack of budgetary funds in this field and contravention to "good governance" principles in supervisions can be enumerated as the basic problems in this respect. In order to develop foster family practice in Turkey, sufficient presentation should be made, practical difficulties and deficiencies regarding the relevant legal arrangements should be determined and fixed, a professional conception should be adopted, the related professionals should be made more qualified by supplementary trainings, payments effected to the foster family should be more encouraging and the families should be educated and supervised. Finally, there are many children in Turkey who are raised and protected by their relatives since their own families can not protect them (traditional foster family), about whom there is no protection decision and therefore who stays out of public interest. However, the care and protection matters of these children should also be inside the public's sphere of interest, they should be formally registered and supervised, and all kinds of the support that the child and the family need should be provided.

Key Words: *child protection system, legal arrangements, child protection policy, alternative care, foster family care, informal family care*

GİRİŞ

Çocukların bakımı ve yetiştirilmesinin salt ana babanın hak ve görevi olduğu eski zamanlardan, çocuğun korunmasında ailenin yanında toplumun da sorumluluğu olduğu bilincinin gelişmesi oldukça yeni sayılır. Zamanla küçülen, zayıflayan ve parçalan ailenin tek başına çocuğu koruyamadığı anlaşılmıştır (Özdemir Uluç, 1997, 1; Karataş, 2000). Sosyal devlet anlayışının geliştiği 20. Yüzyılda çocuğun korunması konusunda kamunun rolü daha iyi anlaşılmış durumdadır (Karataş, 1992; 1997; 2001).

Bir çocuğun ailesi yanında bakımı ve korunması için alınabilecek önlemler ve hizmetler deyince, bu alanda geliştirilecek sosyal politika ve planlar, yasal düzenlemeler, ailenin güçlendirilmesi ve desteklenmesini amaçlayan her türlü karar ve uygulama anlaşılmalıdır. Bu yöndeki tüm çabalara karşın çocuğun ailesi yanında korunup bakımı sağlanamadığında, aileye seçenek olabilecek bakım türlerinin devreye sokulması gerekmektedir. Alternatif bakım türleri arasında da önceliğin yine "aile yanında bakım" türlerinde olması gerekir.

Alternatif bakımın kapsamında;

- akraba, tanıdık veya komşu herhangi bir ailenin resmi olmayan bakıcılığı,
- profesyonel koruyucu aile bakımı,
- evlat edinme işleminden önce evlat edinecek aile yanına geçici yerleştirme,
- evlat edinme,
- olağanüstü durumlarda (deprem, savaş vb.) güvenli yerlere yerleştirme,

- mülteci kamplarında bakım,
- hastanelerde uzun süreli kalışlar,
- yatılı okullar,
- yatılı kalınan işyerlerinde bakım,
- kollukta kısa süreli tutulmalar,
- tutuklu ve hükümlü çocukların kaldıkları ceza ve tutukevleri ile eğitim evlerinde bakım,
- kısa ve uzun erimli kuruluş (çocuk yuvaları, yetiştirme yurtları) bakımı,
- çocuklar için geliştirilmiş denetimli bağımsız yaşam düzenlemeleri

yer almaktadır.

Tüm bunlar arasında koruyucu aile bakımı, bütün dünyada önemli bir yer tutmaktadır. Koruyucu aile bakımını, genel çocuk koruma sisteminin önemli bir parçası olarak görmek gerekir. Türkiye’de çocuk koruma sisteminin bir bütün olarak yaşadığı sorunlara koşut olarak koruyucu aile uygulamaları da oldukça önemli güçlükler yaşamaktadır (Karataş ve diğerleri, 2004).

YASAL DAYANAKLAR

Uluslararası Düzenlemeler

Birleşmiş Milletler Çocuk Haklarına Dair Sözleşme, çocuğa yol gösterme ve onu yönlendirme konusunda ana-babanın sorumluluklarının, haklarının ve ödevlerinin altını çizerek devletin buna saygı göstermesini istemektedir (m. 5). Sözleşme, çocuğun yetiştirilmesinde ve gelişmesinin sağlanmasında sorumluluğun ilk önce ana-babaya (ana babanın birlikte sorumluluk ilkesi) ve durum gerektiriyorsa yasal vasilelere düştüğünü ifade etmektedir. Bu konuda devlete, çocuğun yetiştirilmesi konusundaki

sorumluluklarını kullanmada ana-baba ve yasal vasilerin durumlarına uygun yardımı yapma sorumluluğu yüklemektedir. Ana babanın ya da yasal vasilerinin her şeyden önce çocuğun yüksek yararını göz önünde tutarak hareket edecekleri vurgulanmaktadır. Devlet, ayrıca, çocukların bakımı ile görevli kuruluşların, bu alandaki etkinliklerin ve hizmetlerin gelişmesini sağlamakla da yükümlüdür (m. 18).

Birleşmiş Milletler Çocuk Haklarına Dair Sözleşme hükümlerine göre geçici ve sürekli olarak aile çevresinden yoksun kalan veya kendi yararına olarak bu ortamda bırakılması kabul edilmeyen her çocuk, Devletten özel koruma ve yardım görme hakkına sahiptir. Sözleşmenin tarafı olan Devletler, bu durumdaki çocuklar için kendi ulusal yasalarına göre, uygun olan bakımı sağlayacaklardır. Uygun bakım türleri arasında bakıcı aile yanına verme, İslâm Hukukunda kefalet (kafalah), evlât edinme ya da gerekiyorsa çocuk bakımı amacı güden uygun kuruluşlara yerleştirme yer almaktadır. Hangi bakımın daha uygun olacağına karar verilirken çocuğun yetiştirilmesinde sürekliliğin korunmasına ve çocuğun etnik, dinsel, kültürel ve dil kimliğine gereken saygının gösterilmesine özen gösterileceği bildirilmektedir (m. 20).

Yetkili makamlar, korunma ve bakım altına alma, bedensel ya da ruhsal tedavi amaçlarıyla hakkında bir yerleştirme tedbiri uygulanan çocuğun, gördüğü tedaviyi ve yerleştirilmesine bağlı diğer tüm koşulları belli aralıklarla gözden geçirme hakkına sahiptirler (m. 25). Her çocuğun bedensel, zihinsel, ruhsal, ahlâksal ve toplumsal gelişmesini sağlayacak yeterli bir yaşam düzeyine sahip olma hakkı bulunmaktadır. Ço-

çuğun gelişmesi için gerekli yaşam koşullarının sağlanması sorumluluğu; sahip oldukları olanaklar ve mali güçleri çerçevesinde öncelikle çocuğun ana-babasına veya çocuğun bakımını üstlenen diğer kişilere düşer. Taraf Devletler, ulusal durumlarına göre ve olanakları ölçüsünde, ana babaya ve çocuğun bakımını üstlenen diğer kişilere, çocuğun bu hakkının uygulanmasında yardımcı olmak amacıyla gerekli önlemleri alır ve gereksinim olduğu takdirde özellikle beslenme, giyim ve barınma konularında maddi yardım ve destek programları uygulatır (m. 27).

Ulusal Düzenlemeler

Türkiye Cumhuriyeti Anayasasına göre "Aile, Türk toplumunun temelidir ve eşler arasında eşitliğe dayanır. Devlet, ailenin huzur ve refahı ile özellikle ananın ve çocukların korunmasını sağlamak için gerekli tedbirleri alır, teşkilâtı kurar (m. 41)." Anayasa'ya göre kimse, eğitim ve öğrenim hakkından yoksun bırakılamaz. İlköğretim, kız ve erkek bütün vatandaşlar için zorunludur ve Devlet okullarında parasızdır. Devlet, maddî imkânlardan yoksun başarılı öğrencilerin, öğrenimlerini sürdürebilmeleri amacı ile burslar ve başka yollarla gerekli yardımları yapar. Devlet, durumları sebebiyle özel eğitime ihtiyacı olanları topluma yararlı kılacak tedbirleri alır (m. 42). Kimse, yaşına, cinsiyetine ve gücüne uymayan işlerde çalıştırılmaz. Küçükler ve kadınlar ile bedenî ve ruhî yetersizliği olanlar çalışma şartları bakımından özel olarak korunurlar (m. 50). Devlet, gençleri alkol düşkünlüğünden, uyuşturucu maddelerden, suçluluk, kumar ve benzeri kötü alışkanlıklardan ve cehaletten korumak için gerekli tedbirleri alır (m. 58). Türkiye Cumhuriyeti

Anayasası korunmaya muhtaç çocukları "sosyal güvenlik bakımından özel olarak korunması gerekenler" arasında saymış, onların topluma kazandırılması için her türlü tedbirin alınacağını ve bu amaçlarla gerekli teşkilat ve tesisleri kuracağını veya kurduracağını ifade etmiştir (m. 61).

Türk Medeni Kanunu'na göre 18 yaşın altındaki herkes küçük (çocuk) tür. Medeni Kanunun tümüne bir bütün olarak bakıldığında "zayıfın korunması" ilkesinin belirgin bir biçimde gözetildiği anlaşılmaktadır. Evlenme ile kurulan evlilik birliği içerisinde eşler çocukların bakımına, eğitim ve gözetimine beraberce özen göstermekle yükümlüdürler (TMK, m. 185). Ana ve babadan her biri, velâyeti altında bulunmayan veya kendisine bırakılmayan çocuk ile uygun kişisel ilişki kurulmasını isteme hakkına sahiptir ve diğerinin çocuk ile kişisel ilişkisini zedelemekten, çocuğun eğitilmesi ve yetiştirilmesini engellemekten kaçınmakla yükümlüdür (TMK, m. 323, 324).

Ana ve babanın bakım borcu, çocuğun ergin olmasına kadar devam eder. Çocuk ergin olduğu halde eğitimi devam ediyorsa, ana ve baba durum ve koşullara göre kendilerinden beklenebilecek ölçüde olmak üzere, eğitimi sona erinceye kadar çocuğa bakmakla yükümlüdürler (TMK, m. 328).-

Eşler, ergin olmayan üvey çocuklarına da özen ve ilgi göstermekle yükümlüdürler. Kendi çocuğu üzerinde velâyeti kullanan eşe diğer eş uygun bir şekilde yardımcı olur; durum ve koşullar zorunlu kıldığı ölçüde çocuğun ihtiyaçları için onu temsil eder (TMK, m. 338.).

Ana ve baba, çocuğun bakım ve eğitimi konusunda onun çıkarını göz önünde

tutarak gerekli kararları alır ve uygularlar. Çocuk, ana ve babasının sözünü dinlemekle yükümlüdür. Ana ve baba, olgunluğu ölçüsünde çocuğa yaşamını düzenleme olanağı tanılır; önemli konularda olabildiğince onun düşüncesini göz önünde tutarlar. Çocuk, ana ve babasının rızası dışında evi terk edemez ve yasal sebep olmaksızın onlardan alınamaz (TMK, m. 339).

Ana ve baba, çocuğu olanaklarına göre eğitirler ve onun bedensel, zihinsel, ruhsal, ahlâkî ve toplumsal gelişimini sağlar ve korurlar. Ana ve baba çocuğa, özellikle bedensel ve zihinsel özürülü olanlara, yetenek ve eğilimlerine uygun düşecek ölçüde, genel ve meslekî bir eğitim sağlarlar (TMK, m. 340).

Çocuğun bedensel ve zihinsel gelişmesi tehlikede bulunur veya çocuk manen terk edilmiş hâlde kalırsa hâkim, çocuğu ana ve babadan alarak bir aile yanına veya bir kuruma yerleştirebilir. Çocuğun aile içinde kalması ailenin huzurunu onlardan katlanmaları beklenemeyecek derecede bozuyorsa ve durumun gereklerine göre başka çare de kalmamışsa, ana ve baba veya çocuğun istemi üzerine hâkim aynı önlemleri alabilir. Ana ve baba ile çocuğun ödeme gücü yoksa bu önlemlerin gerektirdiği giderler Devletçe karşılanır (TMK, m. 347).

2828 Sayılı Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu Kanunu'na göre, yetkili ve görevli mahkeme kararı doğrultusunda, korunmaya muhtaç çocukların sosyal hizmet kuruluşlarında bakılıp yetiştirilmeleri ve bir meslek sahibi edilmeleri konusundaki gerekli önlemler alınacaktır. Korunma kararının alınması için gerekli belgeler Kurumca düzenlenir ve ilgili mahkemeye gönderilir. Haklarında

derhal korunma tedbiri alınmasında zorunluluk görülen çocuklar mahkeme kararı alınıncaya kadar, bu Kanuna göre kurulmuş kuruluşlarda veya aile yanında bakım altına alınır (m. 22).

Korunmaya muhtaç çocuğun bakımı ve yetiştirilmesi bu Kanuna göre kurulmuş kuruluşlarda olduğu kadar Kurumun denetim ve gözetiminde bir "koruyucu aile" tarafından da yerine getirilebilir. Koruyucu aile, korunmaya muhtaç çocuğun bakımını ve yetiştirilmesini gönüllü olarak üstlenebileceği gibi Kurumca tespit edilecek ve ödenecek bir ücret karşılığında da yapabilir. Koruyucu ailelerin seçimine, çocukla ilgili sorumluluklarına, Kurumla olan ilişkilerine, hizmetin işleyişine ve aileye bu hizmeti karşılığı ödenecek ücrete ilişkin esaslar bir yönetmelikle düzenlenir (m. 23). Koruyucu Aile Yönetmeliğine göre çeşitli nedenlerle öz ailesi yanında bakılmayan ve 2828 sayılı Yasa kapsamında korunma altına alınmış olan çocukların, kısa veya uzun süreli olarak bakımlarını üstlenen aile ya da kişilerin yanında, devlet denetiminde yetiştirilmelerine koruyucu aile hizmeti bu hizmeti veren kişi ya da ailelere de koruyucu aile denilmektedir.

TÜRKİYE'DE ÇOCUK KORUMA SİSTEMİ ÜZERİNE:

Türkiye'de çocuk koruma sistemini ele alırken, yukarıda kısaca özetlenen yasal düzenlemelerin yanı sıra üzerinde durulması gereken temel konulardan biri de, "kapsamlı, bütünlüklü, tutarlı bir çocuk koruma politikasının" olup olmadığıdır. Konuyla ilgili pek çok yasal, yönetsel düzenleme, karar ve uygulama bulunsa da bunların, çağın gereklerine uygun, kapsamlı ve bütünlüklü bir politikanın varlığına işaret etmediği

söylenbilir. Var olan politikanın ege- men özelliği, uzun bir zaman içerisinde, adeta birbirinden bağımsız gelişmiş unsurlardan oluşmuş olmasıdır.

Geliştirilecek bir çocuk politikasının en önemli görevi, uluslararası (Birleşmiş Milletler vb.) ölçekte yapılandırılmış standartların ulusal yasalara ve uygulamalara yansıtılmasıdır. Böyle bir politikanın geliştirilmesinden sorumlu kurumların başında Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu gelmektedir. Bilindiği gibi SHÇEK, Birleşmiş Milletler Çocuk Haklarına Dair Sözleşme gereğince, çocuk haklarının uygulanması ve izlenmesinde koordinatör kurum niteliğindedir. Sözleşme gereğince hazırlanan “ulusal ilk raporun” ardından her beş yılda bir hazırlanması gereken “izleme raporlarının” ilkinin zamanı geçmiş, ikincisinin zamanı da geçmek üzeredir. Buna karşılık söz konusu görevlerin henüz yerine getirilmemiş olması, SHÇEK’in böylesi bir politikanın hazırlanmasında ve uygulanmasında, bugün için ne ölçüde yetkin ve etkili olacağı konusunda kuşku uyandırmaktadır.

Öte yandan çocuk koruma politikalarının temel taşı olan yasal düzenlemelerin yeterliliği de bir hayli tartışmalıdır. Örneğin Çocuk Koruma Kanunu ve uygulamaları daha en baştan pek çok karışıklığa yol açmış durumdadır. Özellikle uygulamada 2828 sayılı SHÇEK Kanunu ile çelişen sonuçlar doğurmuştur. Çocuk Koruma Kanunu’na göre korunma gereksinimi olan çocuklar için verilen “bakım tedbiri” kararları ile 2828 sayılı Yasaya göre verilen “korunmaya muhtaç çocuk” kararları uygulamada ciddi karışıklıklara yol açmıştır. Çocuk koruma sistemine eklenen her yeni düzenlemenin, sistemin bütü-

nü göz önünde tutulmadan yapılması, bir başka deyişle var olan düzenlemeler gerektiği gibi gözden geçirilmeden yapılması, bütünlüklü bir politikanın geliştirilmesini engellemektedir.

ÇOCUK KORUMA SİSTEMİNE YATIRIM YAPILYOR MU?

Güçlü bir çocuk koruma politikasının varlığına işaret eden en önemli göstergelerden biri de bu alana ayrılan bütçe olanaklarıdır (Karataş, 1995). Bu anlayışla bakıldığında, yıllardan beri, SHÇEK bütçesinin (çocukların korunmasına ayrılan bütçenin) genel bütçeye oranının ısrarlı bir biçimde artmıyor olması, sosyal devlet olmanın gereklerini yerine getirmekte yetersiz kalışımızın temel nedenlerinin başında gelmektedir. Çocukların korunması görevinin yerel yönetimlere devredilmek istendiği ve giderek bir kamu hizmeti olmaktan çıkarılarak tümüyle sivil toplum örgütlerine ve özel girişimciliğe terk edilmek istendiği, son yıllarda gerçekleştirilen tartışmaların başta gelen konusu olmuştur. Son yıllarda İzmir Urla Çocuk Köyünde ve Malatya Çocuk Yuvasında ortaya çıkan olaylar, adeta yukarıda vurgulanan yönelişe zemin hazırlamak için bir bahane oluşturmuştur. Oysa bu ve benzeri olaylar, sosyal devletin ve onun doğal sonucu olarak özünde bir kamu hizmeti olan sosyal hizmetlerin yetersizliğinin değil; bu alanda sorumluluk üstlenenlerin eksiklik ve yetersizliğinin bir sonucu olarak algılanmalıdır. Herkes bilmektedir ki SHÇEK’te çalışanların sayısı yıllar içinde artmamış, azalmıştır. SHÇEK’teki personel politikasının (atamalar vb.) kaliteye hizmet etmediği yönünde ciddi eleştiriler bulunmaktadır. Çocukların yaşadıkları fiziksel ortamın onların biyo-psiko-sos-

yal gelişimlerine uygun olmadığı, fiziksel koşulların iyileştirilmesi için bu doğrultuda gerekli yatırımların zamanında yapılmadığı bilinmektedir. Tüm bunlar, çocuklara, çocuk korumaya gerekli ve yeterli yatırımı yapmadığımızın kanıtları olmaktadır. Koruyucu aile uygulamalarının yaygınlaştırılmasında neden başarısız olduğumuzu tartışırken, sorunu, ilişkide olduğu bu ve benzeri parametrelerden bağımsız görülmemelidir.

“Bankalar Yasası’na eklenen bir maddeyle SHÇEK için oluşturulmuş ek gelir son dakikada iptal edildi (<http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=168789>)”

ÇOCUK KORUMA ALANINDA ÇALIŞAN PERSONELİN SAYISI VE NİTELİĞİ

Başta SHÇEK olmak üzere, çocuk koruma görevini üstlenmiş olan kurumların, son yıllarda gelişen bir kavram olan “iyi yönetim” ilkeleri açısından değerlendirilmesi gerekir. Sistemin yükünü sırtlamış olan nitelikli elemanların türlü karar ve uygulamalar sonucu kuruluşlardan uzaklaştırılması, emekli olmaya zorlanması “iyi yönetim örneği uygulamalar” sayılabilir mi? Kurumdan uzaklaştırılan/uzaklaşmak zorunda kalan nitelikli elemanların yerlerine atananların özelliklerine iyi bakmak gerekir.

Türkiye’de çocuk koruma sisteminin gereksindiği yetişmiş insan gücü sayısının yetersizliği, ciddiye alınması gereken bir sorundur. Bu arada hizmetlerin uluslararası ve ulusal standartlar çerçevesinde yürütülebilmesi için mevcut çalışanların da nitelik yönden yeterliliği ciddi bir sorgulama konusudur. Gereksinimi duyulan insan gücünün yetiştirilmesi için bilinçli bir politikanın varlığın-

dan söz edilemez. Bir an için koruyucu aile uygulamasının istediğimiz gibi yaygınlaştırıldığını varsayalım. Bu sistemi standartlara uygun bir şekilde sürdürececek elemanların yeterliliği kuşkuludur.

Dünyanın her yerinde çocuk koruma sisteminin olmazsa olmaz nitelikteki profesyonelleri arasında yer alan sosyal hizmet uzmanı, psikolog vb. meslek elemanlarının kuruluşlardaki sayısı, standartların oldukça altında kalmaktadır.

Kuruluşlarda çalışanların istihdam edilme biçimleri ve çalışma koşulları, çalışanların yer değiştirme ve yükselme ölçütleri, çalışanların iş yükleri, eğitim düzeyleri dikkatle incelenmelidir. Örneğin bir bakıcı anne başına kaç çocuk düştüğü, bakıcı annelerin eğitim durumları önemli bir gösterge olarak kullanılabilir.

UYGULAMALARDA VE DENETİMLERDE BAŞARI

Politikalardaki bu eksikliklerin yanı sıra uygulamalarda ve denetimlerde de durumun pek parlak olduğunu söylemek zordur. Korunma gereksinimi olan çocuklara hizmet veren kuruluşların günlük çalışmalarını yürütürken, her durumda çocukların yüksek yararı ilkesinden hareket etmeleri gereği, uygulamada ne ölçüde karşılanmaktadır?

Bir bütün olarak geliştirilen politikalar, karar ve uygulamalar çocukların yüksek yararını sağlamayı güvence altına almakta mıdır? Kamuoyunun bilgisi içinde yer alan örnekler (Urla Çocuk Köyünde ve Malatya Çocuk Yuvasında yaşanan olaylarda olduğu gibi) çocukların yüksek yararı ilkesi dışında önceliklerin de var olduğu izlenimi vermektedir. Kamu hizmetlerinin tümünde

olduğu gibi, çocuk koruma sisteminde de hesap verebilir olmak çok önemlidir. Kurumların bu sorumluluğa uygun davranıp davranmadığı, yanıtlanması gereken ciddi bir sorudur.

Bir ülkede çocuk koruma sisteminin; çocuğu ailesi içinde koruyacak, bunun olanaklı olmadığı durumlarda koruyucu aile, evlat edinme ve son olarak kuruluş bakımı seçeneklerini devreye sokacak biçimde kurgulanmış olması beklenmektedir. Ülkemizde gerek akademik çevrelerde, gerekse ilgili düzenlemelerde bu önceliklerin yıllardır farkında olunmasına karşın (Karataş, 1995); uygulamada bu önceliklerin yeterince gözetildiğini söylemek güçtür. Tüm çocukları kendi öz aileleri yanında, bunun olanaklı olmadığı durumlarda alternatif aileler yanında korumak için yapılanlar, yapılabilecekler ve yapılamayanlar gözden geçirilmeye muhtaçtır.

Çocuk koruma ve bakım sisteminin bir bütün olarak kurgulanması ve işletilmesi, çocuğun bakım altına alınmasını gerektiren tüm nedenleri ve bakım sürecini bir arada değerlendirmeyi gerektirir. Çocuğun aile içinde korunması, öncelikle ailenin korunması anlamına gelmektedir. Zorunlu durumlarda alternatif bakımın, yine aile temelli seçeneklere öncelik vermesi gerektiği açıktır. Oysa politikasıyla, uygulamasıyla bizdeki çocuk koruma sisteminin bir bütünlük oluşturmaktan uzak kaldığı ve aile temelli seçeneklerin geliştirilmesinde de gerekli duyarlılığın gösterilmediği ortadadır.

Bunun yanında, son yıllarda, aile temelli bakım seçeneklerine öncelik vermek adına, kurum bakımında yer alan çocukları ailesi yanına döndürmek amacıyla yoğun bir çaba harcandığı gözlenmektedir. Bu uygulamalarda,

ailelerin koşullarının uygun olup olmadığına bakılmadığı, çocuğun korunma altına alınma nedenlerinin ve bu nedenlerin devam edip etmediğinin iyi irdelenmediği, aileye belirli bir miktar parasal destek sağlanarak çocuğu yanına almaya zorlandığı yönünde ciddi eleştiriler bulunmaktadır. Çocukların genelde ekonomik yoksunluk nedeniyle korunma altına alındığı varsayımı çoğu durumda gerçeği yansıtmamaktadır. Korunma gereksinimi olan çocuklar olgusu, ekonomik, sosyal ve ruhsal bakımdan çok daha karmaşık nedenlere dayanmaktadır. Aile temelli bakım seçeneklerini işletirken, ailenin yalnızca ekonomik açıdan değil sosyal ve ruhsal açıdan da desteklenmeye gereksinimi olduğu unutulmamalıdır. Çocuğun yüksek yararı ilkesi doğrultusunda korunması amacıyla, ailesi içinde nasıl bakılıp korunduğunun da denetlenmesi gerekir. Uygulamada karşılaşılan pek çok örnekten bilinmektedir ki çocuklar kendi öz aileleri yanında da ciddi düzeyde ihmal ve istismar durumlarıyla karşılaşmaktadırlar.

Gerek öz ailesi yanında, gerekse alternatif bakım türlerinin tümünde, çocukların biyo-psiko-sosyal gelişimi için gerekli sağlık, beslenme, eğitim, oyun ve boş zaman değerlendirme gereksinimlerinin yeterince karşılanabildiğini söyleme olanağı bulunmamaktadır. Ulusal sağlık ve eğitim göstergeleri, UNICEF'in her yıl yayınladığı Dünya Çocuklarının Durumu raporlarında yer alan Türkiye verileri, buna örnek gösterilebilir.

Çocukların yüksek yararı çocuklara ait bilgilerin gizlilik ilkeleri doğrultusunda titizlikle korunmasını ve kullanılmasını öngörmektedir. Gerek ilgili kurum ve kuruluşların, gerekse medyanın konu-

ya ilişkin tutumları, davranışları pek çok olumsuz örnekle doludur. Çocukların damgalanmaları sonucunu doğuran bu yaklaşımlar ağır birer çocuk hakları ihlali anlamına gelmektedir. Örneğin Urla Çocuk Köyünde yaşandığı iddia edilen olayların basında yer alışı biçimi, adeta koruma altındaki tüm çocukları ve bu alandaki tüm çalışanları etiketleyecek nitelikte olmuştur.

Uluslararası standartlar, çocuk koruma sisteminin, çocuklara kendileriyle ilgili kararlara katılma hakkı vermesi gerektiği üzerinde durmaktadır. Gerek alternatif bakım türlerine karar verme aşamasında gerekse bakım altında iken verilen karar ve uygulamalarda çocukların bilgilendirilerek katılımları sağlanmalıdır. Uygulamada bu hakkın karşılandığını gösteren örnekler pek azdır.

İnsanın onurlu ve saygın bir varlık olduğu, kendi kaderini tayin etme hakkı bulunduğu, kendisi ile ilgili en doğru kararları yine kendisini verebileceği vb. kabuller, sosyal hizmet mesleğinin etik ilke ve değerleri arasındadır. Çocuklar hakkında alınan karar ve uygulamalara yön vermesi beklenen bu ve benzeri ilke ve değerlerin, alanda çalışan herkesçe paylaşılmadığı gözlenmektedir. Kendi doğrularından başka doğru tanımayan kimi yöneticilerin, çalışanların, kendi inanç ve görüşlerini çocuklara dayattığı yönünde pek çok örnekle karşılaşılmaktadır. Bu yaklaşımlar, çocukları birer “kişilik” olarak değil, istedikleri gibi şekil verebilecekleri bir “hamur” olarak algılamanın bir sonucudur.

Ülkemizdeki çocuk koruma sistemi bu ve benzeri sorular ışığında sorgulanmalıdır. Bu sorgulama gereksinim duyduğumuz değişimi doğru kavramak açısından yaşamsaldır. Aksi durumda sistemi

çağdaş normlar çerçevesinde yeniden kurgulama ve gereksinim duyulan değişimi karşılama şansı olmayacaktır.

KORUYUCU AİLE UYGULAMALARI NEDEN GELİŞMİYOR?

Çocuğun bakımı ve korunmasında öz aile bakımının olanaklı olmadığı durumlarda en sağlıklı yolun koruyucu aile sistemi olduğu daha önce de belirtilmişti. Bu uygulamanın, yaklaşık 60 yıldır Türkiye'nin gündeminde yer aldığı (Güran Koşar, 1989, 73-75) halde, istenildiği gibi yaygınlaştırılamamış olması düşündürücüdür. Bunun nedenleri üzerinde kapsamlı ve derinliğine araştırmalara gereksinim olduğu açıktır. Bugüne kadar, bu türeden araştırmaların henüz gereğince yapıldığı söylenemez. Öte yandan, Türkiye'de var olan koruyucu aile sisteminin neden gelişemediğini değerlendirirken, alanda çalışan herkesin bilgi ve deneyiminden de yararlanmak gerekir.

Koruyucu aile uygulamasını, bir yandan uluslararası standartlar ışığında bir yandan da toplumsal kültürel yapıyla daha uyumlu bir biçimde geliştirebilmek için önemli paradigma değişikliklerine gitmek gerekmektedir.

“Araştırmaya katılanların yalnızca yüzde 17’si koruyucu ailelik uygulaması hakkında bilgi sahibi çıktı” (<http://www.zaman.com.tr/webapp-tr/haber.do?haberno=491785>).

“...İsrail işgali yüzünden zor günler yaşayan Filistinli 150 çocuğa Türkiye’den koruyucu aile buldu. Koruyucu aile olmayı kabul edenler arasında 48 milletvekili de var” (<http://www.yenisafak.com.tr/aktuel/>).

SORUNLAR ve ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

Genel Sorunlar

Çocukların aile yanında bakımı temel bir politika olarak benimsenmeli, uygulamada bu politikaya ısrarlı bir biçimde bağlı kalınmalıdır. Öz ailenin desteklenmesi, çocuğun öz aile yanında bakımı olanaklı olmadığında ya da uygun görülmediğinde diğer seçenek, alternatif aile yanında bakım olmalıdır.

Türkiye'de koruyucu aile uygulamalarının yeterli tanıtımı yapılamamıştır. Tanıtım konusunda medya olanaklarının, uzun süreli olarak ve sistemli bir biçimde kullanılması gerekir. Korunma gereksinim olan çocuklar ve alternatif bakım ve özellikle de aile yanında bakım temalarına ilk ve orta öğretim programlarında uygun ve yeterli düzeyde yer verilmesi sağlanmalıdır.

İlgili yasal düzenlemeler hızla taranarak, uygulama güçlükleri ve eksiklikleri belirlenmeli ve giderilmelidir. Eski Medeni Kanundaki evlat edinme hükümlerinin zorlaştırıcı etkisi nedeniyle koruyucu aile uygulaması yıllarca evlat edinmeye bir basamak olarak kullanılmıştır. Bugün de benzer yasal zorlukların var olduğu uygulamanın içinde yer alan sosyal hizmet uzmanlarından alınan geri bildirimlerde yer almaktadır.

Koruyucu aile uygulaması bugüne kadar profesyonel bir anlayışla ele alınmamıştır. Konuyla doğrudan ilgilenecek yetişmiş meslek elemanı yetersizdir. Uygulamaları ve denetimi gerçekleştirecek yeterli sayıda ve nitelikte meslek elemanı yetiştirilmelidir. Sosyal hizmet uzmanları başta olmak üzere ilgili meslek elemanları ek eğitimlerle güçlendirilmeli, il müdürlüklerinde salt bu konuyla ilgilenecek yeterli sayıda meslek elemanı istihdam edilmelidir.

Bu güne dek koruyucu aileye yapılan ödemeler teşvik edici olmamıştır. Gerek aileye yapılan ödemeler gerekse doğrudan çocuğa yapılan ödemeler yetersiz olduğu gibi çoğu kez düzensizdir. Dünyadaki örneklerden edinilen deneyimler de göstermektedir ki uygulamanın yaygınlaştırılmasında, yardım etme duygusunun yanı sıra yapılan iş karşılığında ailenin kendi geçimini temin edecek düzeyde para kazanması da etkili olmaktadır.

Koruyucu aile olmak kuşkusuz önemli birtakım standartların karşılanması gerektirir. Bu standartların hemen belirlenmesi, ailelerin bu standartlar doğrultusunda seçilerek eğitilmesi ve denetlenmesi gerekir. Koruyucu ailelerin uygulama içerisinde gereksinim duydukları eğitimler de düzenli bir biçimde verilmelidir. Bu konularda yetkili kurumun (SHÇEK), üniversiteler, meslek örgütleri ve diğer sivil toplum örgütleri ile etkili işbirliği yolları geliştirmeleri gerekir. Koruyucu aile olmakla ilgili işlemler gereksiz yere zorlaştırılmamalıdır. İstekliler için, koruyucu aile olmanın koşullarını ve gerekli işlemleri doğru anlatacak halkla ilişkiler-tanıtım stratejileri geliştirilmelidir.

Çocuktan Kaynaklı Sorunlar

Koruyucu aileye verilen çocuklar, kuruluşa gelmeden önce ailede ve toplumsal yaşamlarında ciddi düzeyde örselenmiş olabilmektedirler (Karataş ve Kuşgözoğlu, 1997). Sağlıksız bir hamilelik süreci, kötü koşullarda doğum, soğukta kalma, yetersiz beslenme, uyaran ve ilgi eksikliği, şiddete maruz kalma, ihmal edilme gibi sorunlar korunma altına alınan çocukların çoğunda rastlanan türden deneyimlerdir.

Zaman zaman ihmal ve istismara uğramış olsalar da bağlandıkları tek yetişkin modelinden (çoğu zaman anne, nadiren baba veya diğer yetişkinler) ayrılmak zorunda kalmak da ciddi bir travma etkisi yaratabilmektedir. Çocuklar yaşadıkları bu ve benzeri travmalar nedeniyle önemli sorunlar yaşamaktadırlar.

Bu çocuklar aynı zamanda kuruluş bakımında da ciddi travmalar yaşayabilmektedirler (Kuşgözoğlu ve Karataş, 1991; Karataş ve Karataş, 1991).

Korunma altına alındıktan sonra, özellikle kuruluş ortamında, bir yetişkine bağlanma olanağı son derece zayıftır. Koruyucu aile uygulamasında olduğu gibi, bağlanma gereksinimini karşılayacak biri yetişkin model olsa bile, önceki travmalar nedeniyle bu ilişkinin yeniden kurulmasında ciddi güçlükler yaşanabilmektedir.

Korunma altına alınmadan önce ya da korunma altında iken yaşanan travmatik deneyimler sonucunda bu çocukların gelişimi yaşitlarından geri olabilmektedir. Örneğin algılamaları yaşitlarına göre geri olabilmekte, deneyimleri nedeniyle yetişkinlerle güven temelli ilişkiler kurmakta zorlanmakta, kendilerini suçlama, başarısızlık gibi olumsuz duyguları yoğun olarak yaşayabilmektedirler. Çocukların bu özellikleri, koruyucu aile ile aralarında ciddi uyum sorunları yaşanmasına neden olabilmektedir.

Koruyucu ailelerin bir bölümünde, koruyucu aile olunan çocuklar ile öz çocuklar arasında kıskançlık başta olmak üzere çeşitli sorunlar yaşanabilmektedir. Bu sorunların aşılması yönünde gerekli psiko-sosyal destek sağlanmadığında, tarafları üzecek sonuçlar doğabilmektedir. Sorunlar çözülemediğinde kuru-

yucu aile olunan çocuğun kuruluşa geri dönmesi kaçınılmaz olmaktadır.

Aileden Kaynaklı Sorunlar

Koruyucu aile uygulamalarında karşılaşılan bu güçlüklerle koruyucu aileden gelen güçlükleri de eklemek gerekir. Çeşitli nedenlerle koruyucu aile olmak isteyen (Güran Koşar, 1989, 75) ailelerin genelde bu türden sorunlara karşı hazırlıklı olmadıkları, gerekli ve yeterli eğitimden geçmedikleri, karşılaştıkları zorlayıcı deneyimlere bağlı olarak hemen koruyucu aile olmaktan vazgeçme eğiliminde oldukları gözlenmektedir. Uygulamada bu güçlüklerin aşılması yönünde il sosyal hizmetler müdürlükleri tarafından sağlanan profesyonel desteğin yeterli olmadığı da bir başka gerçektir. Bu güçlüklerle dayalı olarak birçok çocuğun kısa süre içerisinde koruyucu aileden kuruluşlara döndükleri de gözlenen olgular arasındadır.

Koruyucu aile olmaya istekli, gönüllü aileler, bu tür çocuklarla çalışmak konusunda bilgili ve deneyimli değildirlere. Aileler koruyucu aile olmak konusunda ve çocukların özelliklerine ve zorluk derecelerine uygun olarak eğitimden geçirilmemektedirler. Koruyucu aile yanına verilmek istenen çocuklar yukarıda anlatılan nedenlere bağlı olarak bazen "zor" çocuklar olabilmektedir. Koruyucu aile olmak isteyen bireyler bu zorluktan yeterince haberdar olmadıklarında, buna göre eğitilip, hazırlanmadıklarında başarısızlık kaçınılmaz olmaktadır. İyi hazırlanmış eğitimlerden geçerek, yeterlilik belgesi alan aileler koruyucu aile olarak seçilmelidir.

Ailelerin, aile üyelerinin koruyucu aile olmak konusundaki hazır bulunuşluk düzeyleri yeterli olmayabilmekte, bir-

birlerinden farklı olabilmekte; bu da karşılaşılan zorluklar karşısında hemen vazgeçme eğilimi doğurmaktadır.

Olumsuz örnekler koruyucu aile olmak isteyen yeni aileler üzerinde de olumsuz etki yapmaktadır.

Koruyucu aile ya da diğer gönüllüler genelde "vicdani" nedenlerle hareket etmektedirler. Bu girişimleri başarısız da olsa vicdani rahatlamaya yetmektedir. Koruyucu aile uygulaması salt "gönüllülük ve vicdani sebeplere dayalı bir iş" olmaktan çıkarılmalı, uygulamanın gelişmiş olduğu ülke örneklerinde olduğu gibi sosyal sorumluluk ve topluma karşı ödev duygusu ile profesyonellik anlayışı teşvik edilmelidir.

Kültürümüzde çocuğa verilen değere bağlı olarak; çoğu aile çocukla geçici bir ilişki kurmak istememekte; çocukla ilişkisinin daha kalıcı olmasını istemektedir. Koruyucu aile olmak isteyen aileler çocukla ilişkilerinin hukuki temelde olmasa bile psiko-sosyal açıdan "tıpkı bir aile gibi" olmasını istemekte, bu ilişkinin bir gün bitebileceği bilgisi ve duygusu onları rahatsız etmektedir. Bu nedenle çocuğun öz ailesi ile olan ilişkilerine katılmak istememekte, hatta bu ilişkilerin gelişmesine direnç gösterebilmektedirler. Zaman içerisinde öz ailenin durumunda iyileşme olması sonucu çocuğun öz ailesine dönme olasılığının bulunması pek çok ailenin koruyucu aile olmaktan vazgeçmesini neden olabilmektedir. Ailelerin alacakları eğitim sayesinde koruyucu aile olmayı daha doğru bir temelde algılamaları sağlanmalıdır.

YENİ BİR ANLAYIŞ

Türkiye'de kendi öz ailesi yanında bakımı sağlanmadığı için bir akrabası (amca, dayı, hala, teyze, abi, abla,

büyük anne, büyük baba vb.) yanında bakılıp korunan (geleneksel koruyucu aile); buna karşılık haklarında koruma kararı bulunmayan, kamunun herhangi bir şekilde ilgi alanında olmayan çok sayıda çocuk olduğu bilinmektedir. Bu uygulamalar içinde, gerekli destek ve yönlendirmenin olmayışı nedeniyle zarar gören çocuklar hakkında hemen hiçbir bilgiye sahip değiliz.

Oysa uluslararası normlar (Başta Çocuk Haklarına Dair Sözleşme) gereği ebeveyn bakımından yoksun olan her çocuğun bakımı ve korunması kamunun (Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu) ilgi alanında olmalı, kayıt altına alınmalı, denetlenmeli ve aileye ve çocuğa, gereksinimi olan her türlü destek sağlanmalıdır.

Bu uygulamaların da artık görünür kılınması zamanı gelmiştir. Belki de "geleneksel koruyucu aile" uygulamaları ile birlikte düşünüldüğünde ülkemizde koruyucu aile sisteminin yeterince yaygın olmadığını söylemek pek doğru olmayacaktır. Enformel aile bakımı da denilen bu uygulamaların koruyucu aile sistemi içinde değerlendirilerek kayıt altına alınması, denetlenmesi ve desteklenmesi bu alanda ciddi bir paradigma değişikliği anlamına gelecektir.

KAYNAKLAR

Güran Koşar, N. (1989) Sosyal Hizmetlerde Aile ve Çocuk Refahı Alanı, Ankara.

Karataş, K. (1992) "Sosyal Devlet Tartışması Üzerine..." Sosyal Hizmet. 3, 7: 46-47, Ocak, Şubat, Mart.

Karataş, K. (1997) "Sosyal Devlet ve Sosyal Hizmetler", 2000'li Yıllara Doğru Sosyal Devletin Gerçekleştirilmesinde Sosyal Hizmetlerin Yeri ve Önemi: 4. Ulusal Sosyal Hizmetler Konferansı., Ed. Kasım Karataş,

349-352, Sosyal Hizmet Uzmanları Derneği Genel Merkezi Yayını, Yayın No: 3, Ankara.

Karataş, K. (2000) "1920'den 2000'e Türkiye'de Çocuk Olmak" Ufkun Ötesi Aylık Dergi. 4, 16: 2-6.

Karataş, K. (2001) "Sosyal Devlet Tartışmaları", Sosyal Hizmet Sempozyumu'96. Toplumsal Gelişme ve Değişme Sürecinde Sosyal Hizmet, Ed. Kaşım Karataş, 274-280, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Hizmetler Yüksekokulu Yayını No.: 002.

Karataş, K., Acar, H. Cankurtaran Öntaş, Ö., Baykara Acar, Y. ve Gökçearsan, E. (2004) "Türkiye'de Çocuğun Korunması: Osmanlıdan Günümüze Çocuk Refahına Yönelik Düzenlemeler" Toplum ve Sosyal Hizmet, 15 (1).

Karataş, K. ve Kuşgözoğlu, T. (1997) "Korunmaya Muhtaç Çocuklar Alanında Terk Çocuk Olgusu", 4.Ulusal Sosyal Hizmetler Konferansı: 2000'li Yıllara Doğru Sosyal Devletin Gerçekleştirilmesinde Sosyal Hizmetlerin Yeri ve Önemi, 32-42, Sosyal Hizmet Uzmanları Derneği Genel Merkezi Yayını, Yayın No: 3, Ankara.

Karataş, K. (1995) "Sosyal Hizmetlerde Yatırım Politikaları: SHÇEK Örneği" Sosyal Hizmet Sempozyumu '95, 30. Yılında Sosyal Hizmet ve Geleceğe Yöneliş, 22-24, Ankara.

Karataş, S. ve Karataş, K. (1991) "Korunmaya Muhtaç Çocuklarda Kaygı ve Sosyal Grup Çalışması: Sincan Çocuk Yuvası Örneği", Bildiri, XXVII: Ulusal Psikiyatrik Bilimler Kongresi, 6-9 Kasım 1991, Antalya.

Kuşgözoğlu, T. ve Karataş, K. (1991) "Korunmaya Muhtaç Çocuklarda Enürezis Sorunu ve Sosyal Grup Çalışması: Sincan Çocuk Yuvası Örneği " Bildiri, XXVII: Ulusal Psikiyatrik Bilimler Kongresi, 6-9 Kasım 1991, Antalya.

Özdemir Uluç, F. (1997) Psiko-Sosyal ve Hukuksal Açıdan Koruyucu Aile Bakımı, Ankara: Attila Kitabevi.

SON NOTLAR

¹Ailelerin birçoğu, öz çocukları ile yaşıt bir çocuğa koruyucu aile olmak isteye-bilmektedir. Tek bir çocuğa sahip oldukları için ya da diğer çocukları yetişip ve evden ayrılmış olduğu için tek kalan öz çocuklarına yetişme sürecinde arkadaş olabilecek bir çocuk tercih edilebilmektedir. Öz çocuk için yapılan ebeveyn görevlerinin aynı anda bir korunmaya muhtaç çocuk için de yapılması cazip gelebilmektedir.

²Kuruluşlarda çalışanlar bilirler, burarlarda gönüllü çalışmak isteyen kişilerde en büyük sorun sürekliliktir. Gönüllü çalışmak üzere başvuranların sayısı bazen yeterli olsa da genelde bu insanlar çok kısa bir deneyimden sonra vazgeçerler. Çünkü bu çocuklarla çalışmak zordur, bireyler bu zorluktan haberdar değillerdir; buna göre eğitilmemişlerdir, hazırlanmamışlardır.